

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

7

ΓΙΑΝΝΗΣ
ΨΥΧΑΡΗΣ
ΤΟ
ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ

N
DIGITAL

πεζογραφία

Ψυχαρής είνε ἐπι-
απλευρώς ὁ Κα-
λιανίτης, ὁ Νι-

Κριεζῆς, καθαρευουσιάνοι· ὁ Καλ-
λίνσκης, ὁ Λέλης, ὁ Θών δη-
μοτικισταί. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος

μεταξὺ τῶν ἐπι-
μας, ὁ Δροσίνης
Πολέμης;

ΤΩΡΙΝΑ

να ἐφθάσαν μέχρι δια-
ίκογένειαι ἐχωρίσθησαν.
φίλοι ἐψυχράνθησαν. Ὁ-
ἡ ἑλληνικὴ καινώνια ἐ-
πὸ πάθη καὶ μίση. Τότε
ὡς ἐσχηματίσθη τὸ ψυχα-
μμα καὶ οἱ ἱεραὶ τοῦ
κλήθισαν ὄλοι· καὶ εἰς
ρευουσιῆς. Ὁ Τρικουπῆς ἐλέγε
ὅτι ὁ Ψυχαρής ἔχει δίκην ἐπιστη-
μονικῶς. Ὁ Δραγοῦμης καθαρευο-
ουσιάνος· ὁ Θεοτόκης δημοτικ-
στής· ὁ Βουλπιώτης καθαρευο-
ουσιάνος· ὁ Δημήτριος Ράλλης δη-
μοτικιστῆς· ὁ Λεβίδης καὶ ὁ Σω-
κράτους καθαρευουσιάνοι. Ὁ
σκηνῶν τῆς
ρα ἡ ἡσ, ὁ
—τότε ἐπε-
τόκη—καὶ
ρευουσιῆς»
ποῖαν ὁ γ
το Βασιλι
ρα ἡ μετα
—τότε ἐπε-
τόκη—καὶ
ρευουσιῆς»
ποῖαν ὁ γ
το Βασιλι
ὀλιγον νά
φοιτητῆς ἐ
νομένην ἐ
σιάνων δι
πιζε· τὸ ἱ
του· τε
τριου Ράλλ
ματῖαι ἐπ
Καὶ τῶ
τότε τῶσο
νὰ ἐρ
γῆ ἀληθιν
ἢ ἦτο ἐν
γανόιστης
ρίφημα «Τ
λογοτεχνί
ἐφαρμογῆ
ματός του
ταίς: Ὁ
ωσιακῶ
καθα
εντίας
ὄλον ἀν
«μιστ
Ψυχαρῆ
ρίτης, ὁ
ὁ Πολυλά
μεταξὺ τῶ
μας, ὁ Δ
Πολέμης:
ὁ μετα
Ψυχαρῆ
ρίτης, ὁ
ὁ Πολυλά
μεταξὺ τῶ
ὄλον ἐωτ
Πολέμης;
ἰο ἀληθιν

ΜΕΓΑΛΗ
ΚΑ

ΤΩΡΙΝΑ ΚΑΙ ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ

ΨΥΧΑΡΗΣ, Ο ΕΠΤΑΝΑΣΤΑΤΗΣ

ΕΥΝΕΡ-ΚΑ
ΙΟΥ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΨΥΧΑΡΗΣ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ

Έτσι κ' η αγάπη μας δε χάνεται ποτές. Όταν το στόμα σου μου λέει σ' αγαπώ, δεν το λες εσύ· το λένε μέσα σου χίλιες γενιές που σου μάθανε την αγάπη. Όταν το πούνε τα παιδιά μας κατόπι, σε χρόνια και χρόνια, εμείς πάλε μέσα τους θα το λέμε.

Το *Ταξίδι μου* (1888) είναι ένα έργο-σταθμός στην ιστορία των νεοελληνικών Γραμμάτων, το «μανιφέστο» του δημοτικισμού, το σπουδαιότερο βιβλίο του Γιάννη Ψυχάρη, ηγετικής μορφής του αγώνα για την επίλυση του Γλωσσικού Ζητήματος, που αποφαίνεται ότι: «Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο».

Ο Ψυχάρης (ο οποίος υπέγραφε μόνο με το επώνυμό του) είναι λογοτέχνης και, συνάμα, επιστήμονας. Ως επιστήμονας γλωσσολόγος μελετά τις περιοδούς της ελληνικής γλώσσας, για να συμβάλει στην καθιέρωση της Δημοτικής. Ο λογοτέχνης Ψυχάρης –σε μια σύνθεση σύντομων αφηγημάτων, από τα οποία άλλα μοιάζουν με μικρά διηγήματα, άλλα με χρονογραφήματα, άλλα με σελίδες αυτοβιογραφίας ή σελίδες ημερολογίου– γράφει, όλο χάρη και τρυφερότητα, άλλοτε με χιούμορ και άλλοτε με σατιρική διάθεση, ένα βιβλίο που, εκτός από τη μεγάλη ιστορική σημασία του, έχει επίσης επιτύχει να τέρψει και να αγαπηθεί.

Ο Ψυχάρης

Ψυχάρης είνε επί
απλευρής ο Κα-
λιανίτης, ο Νι-

Κριεζής, καθαρευουσιάνοι· ο Καλ-
λίνσκης, ο Λέλης, ο Θών δη-
μοτικιστάι. Ο βασιλεύς Γεώργιος

Ψυχάρη δέν υπήρ-
ρίτης, ο Σολωμά-
ο Πολυλάς, ο Κα-
μεταξύ τών νεωτ-
μάς, ο Δροσίνης
Πολέμης;

Ο...

να εφθάσαν μέχρι δια-
ίκογένειαι έχωρίσθησαν.
φίλοι έψυχράνθησαν. Ο-
η ελληνική καιωνία έ-
πό πάθη και μίσση. Τότε
ρευσσης. Ο τρικουλης ελε-
επιση-
μονικώς. Ο Δραγούμης καθαρευ-
ουσιάνος· ο Θεοτόκης δημοτικι-
στής· ο Βουλπιώτης καθαρευου-
σιάνος· ο Ράλλης δη-
καί ο Σω-
σιάνοι. Ο
μέχρι της
αυλος, ο
ο
της έλλη-
ώτης ήτο
νος, μέχρι
ζητήμα μετ
πολιτικόν
σκηνας πο
ρα ή μετα
—τότε έπέ-
τόκη— και
ρεστείας»
ποιάν ο γ
το Βασιλι
αλίγον να
φοιτητάς έ
νομένην έ
σιάνων δι
πξε τό ίπ
ται του τ
του τότε
τρίου Ράλλ
ματίαί έπ
Καί τώ
τότε τόσσ
νείς να έρ
γ· αληθιν
ή ήτο έν
γανδιστής
ρίφημα «Τ
λογοτεχνί
έφαρμογή
ματός του
τησις: Ο
γλωσσικό
την καθαρ
έναντίας
βερών άν
τον «μιστ
Ψυχάρη έ
ρίτης, ο
ο Πολυλά
μεταξύ τ
μάς, ο Δ
Πολέμης:

Ο...

Ψυχάρη δέν υπήρ-
ρίτης, ο Σολωμά-
ο Πολυλάς, ο Κα-
μεταξύ τών νεωτ-
μάς, ο Δροσίνης
Πολέμης;

Ο...

Ψυχάρη δέν υπήρ-
ρίτης, ο Σολωμά-
ο Πολυλάς, ο Κα-
μεταξύ τών νεωτ-
μάς, ο Δροσίνης
Πολέμης;

Ο...

Ψυχάρη δέν υπήρ-
ρίτης, ο Σολωμά-
ο Πολυλάς, ο Κα-
μεταξύ τών νεωτ-
μάς, ο Δροσίνης
Πολέμης;

Ο...

Ψυχάρη δέν υπήρ-
ρίτης, ο Σολωμά-
ο Πολυλάς, ο Κα-
μεταξύ τών νεωτ-
μάς, ο Δροσίνης
Πολέμης;

Ο...

Ο Γιάννης Ψυχάρης γεννήθηκε στην Οδησό το 1854. Ο πατέρας του, Νικολάκης Ψυχάρης, γεννημένος στη Χίο, εμποροτραπεζίτης στην Κωνσταντινούπολη, γνώστης της γαλλικής γλώσσας και συγγραφέας ενός βιβλίου, ήταν από τις προσωπικότητες στην Πόλη της εποχής. Η μητέρα του, η ηπειρώτισσα Φροσύνη Μπιάζη-Μαύρου, πέθανε όταν ο γιος της ήταν δεκαοκτώ μηνών. Μετά τα πρώτα χρόνια στην Οδησό, σε ηλικία έξι ετών ο Ψυχάρης, που ήταν μοναχοπαίδι, μετακομίζει στην Κωνσταντινούπολη, και στα δέκα του, με τη γιαγιά

του, στη Γαλλία. Φοιτά σε σχολείο της Μασσαλίας επί τρία χρόνια, και από το 1867 εγκαθίσταται στο Παρίσι. Το 1872 εγγράφεται στη Νομική Σχολή της Βόννης, χωρίς ποτέ να ολοκληρώσει τις σπουδές του, καθώς από παιδί είχε κλίση προς τη φιλολογία και τη λογοτεχνία. Το 1877 αρχίζει να σπουδάζει φιλολογία και γλωσσολογία στη Γαλλία, έχοντας δασκάλους του σημαντικούς επιστήμονες, όπως ο Σωσσύρ. Παράλληλα γνωρίζει σπουδαίους Γάλλους λογοτέχνες· μεγάλη επιρροή τού ασκεί ο Βίκτωρ Ουγκώ. Το 1882 παντρεύεται την κόρη του δασκάλου του Ερνέστου Ρενάν. Το 1885 διορίζεται καθηγητής μεσαιωνικής και νεοελληνικής φιλολογίας στην École Pratique des Hautes Études· το 1886 πραγματοποιεί επιστημονική αποστολή στην Ελλάδα και την Ανατολή. Επιστρέφοντας στο Παρίσι, γράφει το σημαντικότερο βιβλίο του, *Το Ταξίδι μου* (1888), το εμβληματικό έργο υπέρ της δημοτικής γλώσσας -συνδυασμός μυθιστορηματικής γραφής και μανιφέστου- που αποτέλεσε ορόσημο του δημοτικιστικού αγώνα. Το 1903 εκλέγεται καθηγητής στην École des Langues Orientales Vivantes, θέση στην οποία παρέμεινε έως το θάνατό του. Ο Ψυχάρης συμμετείχε ενεργά στην πολιτική και κοινωνική ζωή στο Παρίσι, υποστηρίζοντας ριζοσπαστικές για την εποχή του ιδέες. Υπήρξε συνιδρυτής της γαλλικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και, από το 1907, αντιπρόεδρος της· ήταν μάλιστα μεταξύ εκείνων οι οποίοι πέτυχαν αναθεώρηση στην ιστορική δίκη-σκάνδαλο του στρατηγού Ντρέυφους. Το 1913, ο Ψυχάρης χωρίζει και προχωρεί στον δεύτερο γάμο του, με την Ιρέν Μπωμ. Το 1914 επισκέπτεται τα Επτάνησα, αλλά επιστρέφει αμέσως στο Παρίσι, λόγω της κήρυξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στη διάρκεια του οποίου σκοτώνονται και οι δύο γιοι του. Το 1925 περιοδεύει ανά την Ελλάδα (Αθήνα, Κρήτη, Μυτιλήνη) και μιλά παντού για το Γλωσσικό Ζήτημα.

Το 1929, ο Γιάννης Ψυχάρης, επί χρόνια διαβητικός, πεθαίνει στο Παρίσι. Η σορός του μεταφέρθηκε στη Χίο, σύμφωνα με την επιθυμία του. Ο λόγιος και εθνικός ευεργέτης Εμμανουήλ Μπενάκης φρόντισε να αγοράσει και να διασώσει την αξιόλογη βιβλιοθήκη του Ψυχάρη, η οποία σήμερα αποτελεί τμήμα της «Βιβλιοθήκης Μπενάκη».

Το συγγραφικό έργο του Γιάννη Ψυχάρη είναι εκτεταμένο: επιστημονικό και λογοτεχνικό (ποιήματα, διηγήματα, μυθιστορήματα, θεατρικά έργα), γραμμένο στα ελληνικά, στα γαλλικά και στα ιταλικά.

Ή Ο Ψυχάρης

Ψυχάρης εἶνε ἐπὶ
ἀπλευρώς ὁ Κα-
λιανίτης, ὁ Νι-

Κριεζῆς, καθαρευουσιάνοι· ὁ Καλ-
λίνσκης, ὁ Λέλης, ὁ Θών δη-
μοτικισταί. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος

ὁ Πολυλάς, ὁ Κά-
μεταξὺ τῶν νεω-
μᾶς, ὁ Δροσίνης
Πολέμης;

Η σειρά «Αριστουργήματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» περιλαμβάνει έργα σημαντικών συγγραφέων που ξεχώρισαν κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού· πρόκειται, δηλαδή, για αντιπροσωπευτικά έργα της παλαιότερης πεζογραφίας μας. Οι συγγραφείς τους, οι οποίοι εκφράστηκαν σε μια απλή για την εποχή τους γλώσσα, ανήκουν στις λογοτεχνικές γενιές που εμφάνισαν το έργο τους από το 1830 έως το 1880 (Α΄ Αθηναϊκή Σχολή), και από το 1880 και μετά (Γενιά του '80).

Τα κείμενα επιλέχθηκε να τυπωθούν μονοτονικά, προκειμένου να είναι η εικόνα τους φιλική προς τον σημερινό αναγνώστη.

Στην παρούσα έκδοση του έργου *Το Ταξίδι μου* (1888) του Γιάννη Ψυχάρη, έχει τηρηθεί η ορθογραφία και η στίξη της Έκδοσης Β', στην οποία ο συγγραφέας επέφερε ορισμένες διορθώσεις το 1905. Με τις εξής εξαιρέσεις:

- Διορθώσαμε το αναφορικό «ό τι» του κειμένου σε «ό,τι».
- Ενοποιήσαμε τη διπλοτυπία «αλιώτικος» και «αλλοιώτικος» σε «αλλιώτικος», κατά το «αλλιώς» του κειμένου.
- Διορθώσαμε το «στιμούλα» σε «στιγμούλα», κατά το «στιγμή» του κειμένου.
- Διορθώσαμε το «πολί» σε «πολύ», κατά το «πολύτιμος», «πολυαγαπώ» κ.λπ. του κειμένου.
- Διορθώσαμε δύο τύπους που εμφανίζονται στο κείμενο άπαξ: την προστακτική «σήκο» (σε «σήκω») και το «κατοίκοι» (σε «κάτοικοι»).
- Επίσης, τα μόρια «θα» και «να», τα άρθρα «τ'» και ο αδύνατος τύπος της προσωπικής αντωνυμίας «τ'» γράφτηκαν χωριστά από την ακόλουθη λέξη (π.χ.: «νανασάνης» = «ν' ανασάνης», «ταψηλό» = «τ' αψηλό», «ταρνηθή» = «τ' αρνηθή»).

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

7

ΓΙΑΝΝΗΣ ΨΥΧΑΡΗΣ

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ

πεζογραφία

Γιάννης Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*

Επιμέλεια έκδοσης: *Ελένη Κεχαγιόγλου*

Καλλιτεχνική διεύθυνση: *Γιάννης Καρλόπουλος*

Γραφιστική επιμέλεια: *Εύη Καλογεροπούλου*

Σελιδοποίηση: *Βασίλης Γεωργίου*

Διόρθωση: *Δέσποινα Ζηλφίδου*

Στο εξώφυλλο: *Φιλολογικά αναμνήσεις του Στεφ. Στεφάνου:*
«Ψυχάρης, ο Επαναστάτης», εφημ. Αθηναϊκά Νέα, 5.2.1936, σελ. 3
[Πηγή: Τμήμα Ψηφιοποίησης και Φωτογραφικό Αρχείο / ΔΟΛ]

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ψυχάρης, *Το Ταξίδι μου*, Αθήνα, Τυπ. Βλαστού 1888

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας,
à PARIS, chez H. Welter, Éditeur, 4, Rue Bernard Palissy, 1905

ISBN: 978-960-503-247-0

© 2012 Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.

Το παρόν ψηφιακό βιβλίο αποτελεί προσφορά του Εκδότη, η οποία διατίθεται μέσω ειδικής εφαρμογής προς τους χρήστες ηλεκτρονικών μέσων, ήτοι ηλεκτρονικών υπολογιστών, laptops, notebooks, e-readers, ταμπλετών (π.χ. ipad), smartphones, smart TV και τυχόν άλλων μέσων που θα προκύψουν στο μέλλον. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπο διάθεση του παρόντος. Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας, απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται, πάντως, ότι κατά τον Ν. 2121/93 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε βάση δεδομένων, και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ του Αλέξη Ζήρα	9
Πρόλογος της Δέφτερης Έκδοσης	22
Δυο λόγια	55
Α΄ Πόθος κρυφός	60
Β΄ Η γιανούλα	68
Γ΄ Ταξίδι	79
Δ΄ Παρίσι	81
Ε΄ Δόξα και μοναξιά	87
ΣΤ΄ Ο Ποιητής	92
Ζ΄ Φτωχοπρόδρομος	104
Η΄ Πόλη και Πολίτες	108
Θ΄ Cabinet de lecture	120
Ι΄ Αρνί και λιοντάρι	140

ΙΑ΄	Πατριαρχικά	155
ΙΒ΄	Καπιτάν μπουροντά γκελίορ	164
ΙΓ΄	Τα Μνηματάκια	177
ΙΔ΄	Ο Μαχμούτης	187
ΙΕ΄	Μάθημα	196
ΙΣΤ΄	Πόνοι και αναστεναγμοί	211
ΙΖ΄	Το Πυργί	219
ΙΗ΄	Αγάπη	239
ΙΘ΄	Κατάρρα	255
Κ΄	Τα παλληκάρια στο περγιάλι	259
ΚΑ΄	«Συμβιβασμός»	272
ΚΒ΄	Οι Αρχαίοι	306
ΚΓ΄	Λόγος	330
ΚΔ΄	Ξένη γλώσσα	358
ΚΕ΄	Χαμένα λόγια	366
ΚΣΤ΄	Οικιακά κυνάρια	370
ΚΖ΄	Ελληνικός στρατός	391

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

*Το Ταξίδι μου του Γιάννη Ψυχάρη
και η προσδοκία της εθνικής αναγέννησης*

Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, όταν πραγματοποιείται η μεγάλη εξόρμηση της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας και εμφανίζονται τα σημαντικά έργα των μεγάλων ρεαλιστών συγγραφέων μας (λ.χ., του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, του Ανδρέα Καρκαβίτσα, του Κωσταντίνου Χατζόπουλου), είναι η κατεξοχήν εποχή του θετικισμού και του πραγματισμού. Η βιομηχανική επανάσταση που άλλαξε τις προτεραιότητες στον τομέα της παραγωγής και τις έως τότε σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση, την κοινωνική οργάνωση και την εργασία, προκάλεσε τη γέννηση νέων φιλοσοφικών, πολιτικών και πολιτισμικών θεωριών, οι οποίες έτειναν προς τη διερεύνηση των διαφορών και των κοινών σημείων που συγκροτούσαν

τις εθνικές ταυτότητες. Ανάμεσα σ' αυτά τα σημεία συμπεριλαμβάνεται και η γλώσσα, οι τοπικές διάλεκτοι και οι παραλλαγές τους, η αυθόρμητη, άμεση λαϊκή ομιλία και η ομιλία και γραφή των γραμματισμένων και των λογίων.

Ωστόσο, για την Ελλάδα, ή και άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, το ζήτημα της προφορικής, κοινής, και της γραπτής γλώσσας δεν ήταν καινούργιο. Ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, ο Αδαμάντιος Κοραής, αλλά και ποιητές της εθνικής αναγέννησης, όπως ο Διονύσιος Σολωμός και ο Ανδρέας Κάλβος, είχαν ασχοληθεί ιδιαίτερα με τη γλωσσική μας πολυμορφία. Ο ελληνικός Διαφωτισμός, επίσης, εξέφραζε στις λίγο προηγούμενες δεκαετίες τη θεμελίωση της εκπαίδευσης των Ελλήνων πάνω στις βάσεις των θετικιστικών, επιστημονικών ιδεών, σε όλες τις βαθμίδες της παιδείας, έτσι ώστε, μαζί με τον μεθοδικό τρόπο μετάδοσης των γνώσεων, να αλλάξουν και οι κοινωνικές συνήθειες.

Η χρονική στιγμή κατά την οποία επανατοποθετεί το γλωσσικό ζήτημα ο Γιάννης Ψυχάρης (Οδησσός, 1854–Παρίσι, 1929) στις αρχές του 1880, επηρεασμένος κι αυτός από το ισχυρό ρεύμα του ευρωπαϊκού

θετικισμού, ευνοεί την επίλυσή του. Και τούτο, διότι η εξέτασή του συνδυάστηκε στο τέλος του 19ου αιώνα με άλλα ανοιχτά προβλήματα της εθνικής συγκρότησης της χώρας, τα οποία επίσης περίμεναν τη λύση τους καθώς είχαν δημιουργηθεί από τις πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Το Ταξίδι μου (1888), όπως και τα περισσότερα από τα αφηγηματικά έργα του Ψυχάρη : Τ' όνειρο του Γιαννίρη (1897), Ζωή κι αγάπη στη μοναξιά (1904), Ρόδα και Μήλα (1902-1909), Τα δυο αδέρφια (1910-1911), Αγνή (1912-1913) κ.ά., είτε στηρίζονται στη φαντασία του συγγραφέα είτε σε πραγματολογικά στοιχεία, είναι γραμμένα με έναν τρόπο που θέλει να είναι όσο μπορεί πιο κοντά στην προφορική ομιλία. Κάτι που το επιδίωκε συστηματικά σκοπεύοντας να δημιουργήσει ένα δικό του υβριδικό είδος γραφής, ανάμεσα στην επιστημονική τεκμηρίωση και στη φαντασία. Έτσι, πολλά από τα διβλία του Ψυχάρη, μολονότι ασχολούνται με ιδιαίτερα σοβαρά ζητήματα ιστορίας, φιλολογίας, γλωσσολογίας και λαογραφίας είναι, παρά τις μεγάλες παρεκβάσεις τους, ευπρόσιτα

και διαβάζονται εύκολα. Αποτελούν ένα είδος λογοτεχνίας που έμμεσα προβάλλει τις απόψεις του για την ιστορική συνέχεια της γλώσσας, αλλά και τον ενγένει οραματισμό και τις θέσεις του για την πολιτική, για τις προσωπικότητες που γνώρισε, όπως και τη στέρεα πεποίθησή του για τις δημιουργικές δυνατότητες της ελληνικής κοινωνίας. Με τον έντονα αυτοαναφορικό τους χαρακτήρα, καθώς σε όλα αναμειγνύεται αξεδιάλυτα η προσωπική ζωή, οι εμπειρίες και οι σκέψεις του, προσπαθούν να ισορροπήσουν ανάμεσα στη λογοτεχνία και στην επιστημονική μελέτη. Είναι μια μορφή δοκιμιακής γραφής η οποία περιλαμβάνει αναπολήσεις, στοχασμούς, «διαγνωστικές» παρατηρήσεις, αν και δοσμένη με τον παθιασμένο τόνο που φανερώνει, ταυτόχρονα, την ψυχική συμμετοχή του διανοούμενου ως δημιουργού. Το προσωπικό, παρορμητικό ύφος του Ψυχάρη στα γραπτά του υπήρξε σταθερό και μόνιμο χαρακτηριστικό του μέχρι το τέλος της ζωής του, και μάλλον είχε ως πρότυπο τους μεγάλους συγγραφείς-προπομπούς της Αναγέννησης, όπως τον Δάντη, τον Μονταίνιο, τον Ραμπελαί και άλλους, τον στοχαστικό λόγο των οποίων αγάπησε ιδιαίτερα ο Γιάννης Ψυχάρης.

Η ζωή του Ψυχάρη, σε γενικές γραμμές, μοιάζει με την περιπετειώδη ζωή πολλών συγγραφέων ελληνικής καταγωγής οι οποίοι εγκαταστάθηκαν ως έμποροι σε πόλεις της Ευρώπης και στράφηκαν προς τη λογοτεχνία αργότερα, άλλοι γιατί έτρεφαν μια νοσταλγική διάθεση για τις ιδιαίτερες πατρίδες τους, από όπου είχαν φύγει νεαροί, άλλοι γιατί εμπνέονταν από το μύθο της Ελλάδας που θα γινόταν πάλι μεγάλη μετά την αποτίναξη της τουρκικής κυριαρχίας, άλλοι, όπως ο συγγραφέας του Ταξιδιού μου, γιατί, αν και πραγματιστές, είχαν τη ρομαντική εικόνα ενός έθνους δυναμικού και μιας φυλής με διαχρονικές αρετές. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ψυχάρης, γέννημα του πολυπολιτισμικού ελληνισμού, έως το 1885 δεν είχε άμεσα διώματα από τον τότε ελλαδικό χώρο. Αν και είχε ρίζες στη Χίο και στην Ήπειρο, ήταν γεννημένος στη Ρωσία και έζησε τα παιδικά και εφηβικά του χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, στο Παλέρμο, στη Μασσαλία και, τέλος, μετά το 1867, στο Παρίσι. Ανεξάρτητη ιδιοσυγκρασία, ατίθασος χαρακτήρας και εξαιρετικά φιλόδοξος, σπούδασε για λίγο νομικά στη Βόννη και μόνο από το 1877 άρχισε να παρακολουθεί κανονικά φιλολογία στη Σορβόννη και στην

παρισινή Σχολή Ανωτέρων Σπουδών, με καλούς δασκάλους, όπως ο Εμίλ Εγκέρ (Émile Egger), ο Ευγένιος Μπενουά (Eugene Benoit), ο Γκαστόν Παρί (Gaston Paris), ο γλωσσολόγος Φερντινάν ντε Σωσσύρ (Ferdinand de Saussure) και ο Ερνέστος Ρενάν (Ernest Renan). Στον τελευταίο, γνωστό θετικιστή και συστηματικό ερευνητή των ασιατικών πολιτισμών, οφείλει τη στροφή του προς τη μελέτη της νέας ελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας. Του οφείλει όμως, σε σημαντικό βαθμό, και τον μη ακαδημαϊκό τρόπο με τον οποίο προσέγγισε ακόμα και τα πιο εξειδικευμένα φιλολογικά και ιστορικά θέματα αφήνοντας την ποιητική, λυρική του διάθεση να εκφραστεί ελεύθερα· και, παράλληλα, φροντίζοντας με την ευαισθησία του ταλαντούχου αφηγητή, να δώσει έναν τόνο συγκίνησης ή χρωματικού πλούτου στις περιγραφές των ψυχικών καταστάσεων ή στις περιγραφές των ονείρων, των ειδυλλιακών τόπων και των ανθρώπων, από τις οποίες είναι γεμάτες οι δεκάδες επιστολές που αντάλλαξε με μερικές από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες του καιρού του.

Το 1882 έγινε και γαμπρός του Ρενάν, αποκτώντας μία κόρη και δύο αγόρια που θα τα χάσει αργότερα,

στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1885 άρχισε η καθαυτό ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία: πρώτα, στη Σχολή Ανωτέρων Σπουδών· έπειτα (1903), στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών, παραγκωνίζοντας –όπως φαίνεται– με πλάγια μέσα τον σημαντικό ελληνιστή Υμπέρ Περονό (Humbert Pernot).

Σε γράμμα του προς τον Αργύρη Εφταλιώτη το 1892 ταυτίζει, ίσως κάπως διαστικά, τον αφηγηματικό λόγο με τη γνήσια λαϊκή έκφραση: «Η ψυχή της ρωμιοσύνης, πρέπει τώρα να μιλήσει και να φανεί. Πρέπει να κάμουμε ρομάντζα να της δώσουμε φωνή». Όμως η αλήθεια είναι ότι την ίδια προγραμματική επιλογή να στραφούν προς την πεζογραφία την είχαν και άλλοι συγγραφείς της εποχής του, από τον Εμμανουήλ Ροΐδη και τον Δημήτριο Βικέλα έως τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, καθώς θεωρούσαν ότι η ποίηση συμπυκνώνει και συνθέτει καταστάσεις, σε αντίθεση με την ανάλυση ή την επεξήγηση που χωρούν στο διήγημα ή στο μυθιστόρημα. Ο Γιάννης Ψυχάρης γράφει τα βασικά του λογοτεχνικά έργα με την οπτική του Έλληνα λογίου της διασποράς, χωρίς δηλαδή τις δεσμεύσεις, τις επιφυλάξεις και

τις παλινωδίες του διανοούμενου ο οποίος ζει από κοντά το πρόβλημα της διγλωσσίας και υποχρεώνεται σε συμβιβασμούς.

Σημαντικό ρόλο στις απόλυτες θέσεις του για το γλωσσικό έπαιξε και η τολμηρή και αγωνιστική ιδιοσυγκρασία του. Έχοντας μεγάλη εμπιστοσύνη στις ικανότητές του, πίστεψε ότι μπορεί να αναλάβει τον καθοδηγητικό ρόλο ενός νέου Δάντη. Και τούτο, διότι πίστευε ότι η απελευθέρωση της γλώσσας από τα δεσμά της καθαρεύουσας θα έχει άμεσα, ανατρεπτικά αποτελέσματα και θα προσφέρει καινούργια δυναμική στην παιδεία και στις νεότερες γενιές. Όπως επίσης πίστευε, έως το τέλος της ζωής του, στον καταλυτικό ρόλο που μπορεί να έχουν οι καθοδηγητικές-ηγετικές του ιδέες ως προς τη γνώση της πατρίδας, την αγάπη του τόπου και τη συνειδητοποίηση του ρόλου της φυλής – ιδέες, που τις οφείλει σε έναν άλλο δάσκαλό του στα χρόνια της πανεπιστημιακής μαθητείας του, τον φιλόσοφο Ιππόλυτο Ταιν (Hippolyte Taine). Από το δομικά αυστηρό σύστημα περί Φυλής, Αίματος και Ιστορίας του Ταιν φαίνεται ότι πήρε ο Ψυχάρης και τις σχετικά άκαμπτες αντιλήψεις του σχετικά με τη λειτουργία των

γραμματικών τύπων, τη σύνταξή τους και τον τρόπο εξέλιξής τους από την αρχαία ελληνική γλώσσα μέχρι την εποχή του.

Καταλυτική οπωσδήποτε σημασία στην πολιτισμική θεωρία του Ψυχάρη, στο γλωσσικό του πρόγραμμα, είχε το ταξίδι που έκανε το 1886 προς την Ανατολή. Επρόκειτο για ένα προσκύνημα στον τόπο καταγωγής του και στα μέρη όπου έζησε όταν ήταν παιδί, καθώς και για ένα μεταφορικό προσκύνημα σε μια χώρα της οποίας η ιστορία της γλώσσας ήταν ένα από τα διαχρονικά τεκμήρια της εθνικής της υπόστασης. Έτσι όπως περιγράφει τη μάλλον σύντομη διαδρομή του ελλαδικού οδοιπορικού του στο Ταξίδι μου, πρώτα επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη, πραγματοποιώντας παράλληλα και μια επιτόπια έρευνα για τον τρόπο ομιλίας του ελληνικού στοιχείου στην Πόλη· έπειτα πέρασε στη Χίο όπου επισκέφθηκε πολλά χωριά και αγροτικούς οικισμούς του νησιού, και κατέγραψε ως ενθουσιώδης λαογράφος εκφράσεις και λέξεις της κοινής και της τοπικής ιδιολέκτου των κατοίκων· τέλος, έφθασε στην Αθήνα, για να δει από κοντά και να αποδελτιώσει –σε σχολεία, στο

Πανεπιστήμιο, σε στρατιωτικές μονάδες, σε γειτονιές και, γενικά, σε τόπους κοινωνικών συναθροίσεων—την πολυμορφία της κοινής, ομιλούμενης γλώσσας. Η βασική του διαπίστωση, την οποία και επεξεργάστηκε έπειτα στην πανεπιστημιακή του διδασκαλία, είναι ότι στον ελλαδικό χώρο υπήρχε μια λαϊκή, προφορική γλώσσα ασύμβατη, σε πολλά σημεία, με την τεχνητή γλώσσα την οποία υιοθετούσαν οι εφημερίδες και οι άνθρωποι που μετείχαν της παιδείας και της διοίκησης. Μια διαπίστωση, που δεν απέχει πάντως πολύ, τηρουμένων των αναλογιών, από τις αρκετά προγενέστερες έρευνες του Κοραή.

Το Ταξίδι μου είναι μια σύνθεση σχετικά σύντομων αφηγημάτων, από τα οποία άλλα μοιάζουν με μικρά διηγήματα, άλλα με χρονογραφήματα, άλλα με σελίδες αυτοβιογραφίας ή σελίδες ημερολογίου, σχετικά με ένα θέμα είτε φιλολογικό, είτε ιστορικό, είτε προσωπικό. Συνηθέστερα όμως είναι αφηγήματα που εγκιβωτίζουν διάφορα θέματα μαζί, πολλά από τα οποία είναι γραμμένα με χάρη, με συγκίνηση, με τρυφερότητα, με χιούμορ ή σατιρική διάθεση, έτσι ώστε να μας πείθουν πως, πράγματι, ο Ψυχάρης είχε λογοτεχνικές αρετές. Παρά τον κάπως αδιάλλακτο

τρόπο με τον οποίο στηρίζει τις επιστημονικές, ή επιστημονικοφανείς, απόψεις του, Το Ταξίδι μου είναι ένα είδος λυρικού χρονικού που, ακόμη και σήμερα, όταν πια το γλωσσικό πρόβλημα ανήκει στο παρελθόν, μας ειδοποιεί ότι ένα σημαντικό μέρος του ψυχαικού έργου, όχι ίσως το καθαυτό θεωρητικό, διαβάξεται ως ενδιαφέρουσα μαρτυρία ενός χαρακτήρα με πολλές εσωτερικές αντιθέσεις και αντιφάσεις. Πάντως, η συμβολή του στην ιστορία των ιδεών της εποχής του είναι αναμφίβολη, καθώς ό,τι έκανε το έκανε με τον ενθουσιασμό, το πάθος και τη ζέση ενός ανθρώπου που πίστευε στον αποστολικό χαρακτήρα της τέχνης και της επιστήμης.

Αλέξης Ζήρας

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ

αμύνεσθαι περί πάτρης
Ιλ. Μ. 243

io cominciai, come
persona franca
DANTE, *Inf.* II, 44 (3)*

* Μότο στην Έκδοση Β': Ψυχάρης, *Το Ταξίδι μου*, 1905. (Σ.τ.Ε.)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Ο ήλιος ανάτελνε τότες στη ζωή μου. Ένας ήλιος μου φαινότανε η Ελλάδα όλη. Μου φώτιζε ο ήλιος την ψυχή. Σα να τον έβλεπα πρώτη φορά, όταν κατέβηκα στην Πόλη, στα Νησιά, στην Αθήνα. Κι ωστόσο τον ήξερα κι από πρώτα εκείνο τον ήλιο, τον ήξερα καλά. Είτανε ο ήλιος που γνώρισα στην Πόλη παιδί, ένας ήλιος φρέσκος, όχι φλογισμένος, όπως τονέ φαντάζονται πολλοί. Την άνοιξη, κάποτες και το καλοκαίρι, στο παλιό μας το σπίτι του Γαλατά, στο πέτρινο το σπίτι, από πάνω από τ' αψηλό το παραθύρι, πρωί πρωί, τον έβλεπα τον ήλιο στο Μπογάζι, τον έβλεπα στα κύματα μέσα να μπαίνη, να λούζεται στα νερά τα διαμαντένια, να χρυσώνη παρέκει τις κορφούλες, και κάποια παράξενη, μυρωδάτη, δροσάτη απαχνιά που

ανέβαινε ώς εμένα με τον αέρα το βελουδένιο, με πε-
ρέχυνε και με ξυπνούσε. Πρέπει κανείς να 'ζησε στα
μέρη μας από μικρός, για να καταλάβη, για να νιώση,
για ν' αγαπήση όλη τη γλύκα, όλο το νόημα το άγνω-
στο αλλού, που έχει το αταίριαχτο κι απλό ρήμα ξυ-
πνώ. Ναι, ξυπνάς και χαίρεσαι αμέσως. Χαίρεσαι τη
Δημιουργία, την ύπαρξη, χαίρεσαι τον ουρανό που
ιδιοστιγμής, άμα φέξη, όλα τα πράγματα σου τα ξε-
σκεπάζει, λες μάλιστα και πρόθυμος σου τα φέρνει
ώς τα χείλια, σαν ποτήρι κρύο νερό, να πιης και ν'
ανασάνης. Γίνεσαι και συ Δημιουργία, πάβεις να εί-
σαι άτομο, χάνεσαι μέσα στην Πλάση, όπως χάνεται
στα κύματα το κύμα, όπως χάνεται το λούλουδο στον
κάμπο. Στους άλλους τόπους αργεί να ξημερώση· φι-
λάργερος ο ουρανός, κ' ένα ένα σου τα ξεφανερώνει,
θολά κάποτες και σκούρα. Στην Ανατολή και στην
Ελλάδα, μεμιάς όλα τα ξανοίγεις. Κοιτάξεις κι η μα-
τιά σου αρπάζει τον κόσμο· αναπνές κ' η αναπνοή
σου τον κόσμο αναπνέει.

Κ' έτσι, θωρώντας το θάμα της παντοτινής μας
φεγγοβολιάς, έλεγα μέσα μου και γω πως δε γίνεται,
πως το ίδιο φως θα λάμπη και στον άνθρωπο, αφού
λάμπει στον ουρανό. Τότες όμως κατάλαβα κάποιο

πολύ περίεργο γνώρισμα τ' ουρανού μας, δηλαδή πως δε φωτίζει και πως δε φωτίζει από το περίσσιο το φως! Ναι, τέτοιος είναι αλήθεια ο ουρανός ο δικός μας. Ο άλλος ουρανός, ο ουρανός της Δύσης, φωτίζει περισσότερο, γιατί λιγώτερο φέγγει. Φέγγει λιγώτερο κ' έτσι έχεις ανάγκη να προσέχης, κι άμα προσέχεις, ούτε μισή αχτιδιά δε σου ξεφέβγει. Να μην ξεχνούμε κιόλας πως κάτι αχτιδούλες κρύβονται κάποτες και σε κείνα τ' αποσκοτίδα και τ' αποφέγγια που δεν είναι μήτε σκοτάδι μήτε φως. Θέλουνε μάτι γυμνασμένο οι αχτιδούλες, να τις δης. Ο ουρανός μας δε μας γυμνάζει το μάτι· δε βλέπουμε τίποτις, επειδή τα βλέπουμε όλα. Έτρεμε, λέει κάπου ένας ποιητής, έτρεμε μια λαμπίτσα μονάχα, για να δείξη ακόμη καλύτερα τη νύχτα τη βαθειά που βασίλεδε σε κειο το μέρος. Τέτοιες λαμπίτσες εμείς δεν ανάδουμε. Δε μάθαμε να παρατηρούμε το σκοτάδι· την καταχνιά δεν τη συνοριζούμαστε. Ποιος θα πάη τώρα να γυρέψη αν άξαφνα δε μισοφαίνεται καμιά ασπράδα και γύρο στην καταχνιά, ή και μέσα της; Δε βαριέστε; Ωμά τ' αγαπούμε τα χρώματα κι ανοιχτά· δε νιώθουμε από χρωματιές. Με το μάτι συνήθισε κι ο νους· δεν ξέρουμε τίποτις, επειδή τα

ξέρουμε όλα. Χρειάζεται αναθροφή, χρειάζεται πολιτισμός, για ν' αποκτήση όραση και το μυαλό.

Οι αρχαίοι Έλληνες σταθήκανε τόντις μεγάλοι αθρώποι. Κατωρθώσανε να 'χουνε μάτια, όσο κι αν τους τύφλωνε ο ήλιος. Μα μήπως κι αφτοί δεν τη γνωρίζανε τη δύναμη την ολέθρια του 'Ηλιου τους; Μήπως δεν τον ωνομάσανε Απόλλωνα, και ποιος θα τ' αρνηθή πως ο Απόλλων μοιάζει τρομαχτικά με το απολλύων, σα να 'τανε είδος μετοχή του ενεστώτα, για να χαρακτηρίση το θεό που ολοένα σκοτώνει; Αχ! μας απώλεσε και μας, χωρίς να τονέ ξαπολύσουμε ποτές μας. Η δόξα του μας θάμπωσε και δεν το νιώσαμε μήτε το νιώθουμε ακόμη πως τέτοιο θάμπωμα θα πη χαμός. Και χάσαμε τόντις πολλά, ώσπου και οι ίδιοι μας να χαθούμε. Περίεργο πράμα! Το πιο πολύτιμο απ' όσα χάσαμε, είτανε ίσια ίσια η γλώσσα η αρχαία, που για να την κρατήσουμε κάμαμε τις περισσότερες θυσίες. Αφτή ζούσε στα χείλια του λαού. Εννοείται, αφού ο λαός τη μιλούσε και τη μιλεί. Ας την υποθέσουμε όσο πρόστυχη, όσο βάρβαρη, όσο χαλασμένη κι αν τη λένε μερικοί, έπρεπε ιερή να μας είναι, μια κ' είτανε κόρη της αρχαίας. Τίποτα! Την καταστρέψαμε για να φανούμε αρχαιότεροι. Βυθιστήκαμε στα

βιβλία. Πήραμε μια λέξη, πήραμε δυο, πήραμε χιλιάδες. Κάθε λέξη που τραβούσαμε από τ' απόβαθα της ιστορίας, κάθε λέξη που ξεψαρέδαμε από τον πάτο του ωκεανού, γαργάλιζε το φιλότιμό μας, την καμαρώνναμε πια σα να καμαρώνναμε στην καθεμιά την αρχαιότητα όλη. Δεν παρατηρούσαμε όμως πως οι λέξεις αφτές, οι ξεψαρεμένες, μοιάζανε αλήθεια με κάτι ψάρια ωγύγια, θεόχοντρα και σεβάσματα, που συνηθίσανε χρόνια και χρόνια ν' αργοκινιούνται κάτω στις θάλασσας τους άδυσους, και που όταν τα φέρης στην απανωσιά του νερού, σκάνουνε αμέσως, γιατί χρειάζονται να τα πατή το βάρος της κατάβαθης ατμοσφαιράς, κι ο αέρας μας τους είναι πάρα πολύ λαφριός. Οι ψαρογνώστες και ιχθυολόγοι δηγούνται πως αφτά τα ζώα, προτού γεράσουνε, δεν κατεβαίνανε, όπως κάνουνε τώρα, στ' αόρατα και στα σκοτεινά, παρά παίζανε με το κύμα σαν τα δερφίνια, είτανε και πολύ μικρότερα. Κάτι ψαράκια χαριτωμένα, που κολυμπούνε αλάργα στο γιαλό, είναι παιδιά τους, εγγόνια τους ή τρισεγγόνια· ο αέρας δεν τα πειράζει ακόμη κ' έρχονται ήσυχα και γελαστά, να σεργιανίσουνε, να γλεντίσουνε, να ζήσουνε στα πέλαγα τ' αφρολουλουδιασμένα, που μοιάζουνε σαν απέραντα

δροσάτα περβόλια· εκεί λούζονται τα ψαράκια, πηδούνε, κυνηγιούνται, αναγαλλιάζουνε με το φως τ' ουρανού, ώσπου να τα πάρη, αγάλια γάλια, στρώμα στρώμα, το ρέμα το σιγανοκατέδατο, να τ' αποθέση χαμηλά στις πρωτόπλαστες αμμουδιές, όπου δοξασμένα και πελώρια κοιμούνται, και φαίνεται πως μήτε νιώθουνε τον αιώνα που περνά.

Εμείς σ' αφτά πήγαμε, βουτήξαμε ώς τα βάραθρα, μην ξεδιακρίνοντας το χάος από την αβγή. Τι λέγαμε; Ο ήλιος μας θα τα φταίη, που μας αποσκεπάζει και τα φανερά. Δεν είδαμε τα ψαράκια που χαίρουνται την ύπαρξή τους· δεν είδαμε τ' απογόνια με την αληθινή προγονική ζωή που μέσα τους σώζεται. Δεν είδαμε τον εαυτό μας.

Κι όσο κοίταξα τα πρόσωπα, κι όσο έβλεπα τους ανθρώπους, δεν ξέρω τι παράξενη έκφραση ζουγραφιζότανε απάνω τους, έκφραση σοβαρή συνάμα και ξέθαρη, κατσουφιασμένη και γελαστή, τραγική και μαργιόλικη, έξυπνη και βουδή, σαν παιδιά που κάνουνε τους γέρους.

Κάμποσο τα κοίταξα ωστόσο τα πρόσωπα· κοίταξα κάμποσο και τους ανθρώπους. Τουλάχιστο προσπάθησα όλους να τους κοιτάξω κι όλα να τα δω. Βρήκα

τις προάλλες στα χαρτιά μου τα σημειωματάρια που γέμιζα τότες μέρα τη μέρα με λογιώ λογιώνε ακουστά και ειδωτά. Κατόπι, αν η Ελλάδα δείξη στο τέλος περιέργεια περισσότερη και περισσότερη αγάπη για την εθνική της τη γλώσσα και για τη δουλειά που κάμαμε, ώσπου να την κανονίσουμε και κανονισμένη πια να της την καθιερώσουμε τη γλώσσα την εθνική, όσοι τύχη και διαβάσουνε κατόπι τα σημειώματά μου εκείνα, θα καταλάβουνε πως είχα τους λόγους μου όταν έγγραφα το Ταξίδι μου, πως δεν καταπιάστηκα τέτοιο βιβλίο, χωρίς πρώτα να ξετάσω τα καθέκαστα κι από τα καθέκαστα να μορφώσω γνώμη που να στέκη. Την ιστορική μας γραμματική την είχα μελετημένη χρόνια πριν ξαναβγώ στο ρωμαίικο. Και στα μαθήματά μου και σε άρθρα επιστημονικά και σε αλάκαιρους τόμους είχα ξηγήσει τύπους, λέξεις και κανόνες. Ο σκοπός μου, σαν ξαναπήγα κάτω, είτανε να δεβαιωθώ για κάμποσα που από μακριά βρισκόμουνε σε ανάγκη να τα συμπεράνω μόνο και μόνο, συχνά και να τα υποθέσω. Πόσες φορές με τ' αφτιά μου άκουσα εκείνα που όσο σπούδαζα, μάντεβα μόνο την ύπαρξή τους. Μεγαλύτερη χαρά για το γλωσσολόγο δεν έχει και την απόλαψα τότες με κάθε λέξη

που μάζωνα. Πήγα στα σκολειά, ελληνικά, δημοτικά και γυμνάσια, πήγα στη Μεγάλη του Γένου Σκολή, κράτησα σημείωση για κάθε παράδοση, κάθε τάξη όπου πήγα. Μίλησα με τους βαρκάρηδες ή τους καϊξήδες, μίλησα με τους φτωχούς και μικρούς, μίλησα με την πιο διαλεχτή, με την καλύτερη κοινωνία. Παντού έβλεπα τους ίδιους νόμους να βασιλεύουνε, στρεβλωμένους κάπου κάπου από την καθαρέβουσα με τον ίδιο τρόπο. Καταντούσε λοιπόν πολύ έφκολο να ξεκαθαρίση κανείς τους κανόνες τους αληθινούς, να βρη το σύστημα το σωστό της γραμματικής, να διορθώση τα ίδια λάθια που τα 'φταιγε πάντα η καθαρέβουσα. Τα λάθια διορθωνόντανε και μοναχά τους, γιατί κι αφτό παρατήρησα, πως κοινωνία και λαός, αγράμματοι και γραμματισμένοι, διορθώνουνε παντού, ίδια κι απαράλλαχτα, τους δασκαλισμούς. Μια μέρα, στο βαποράκι που από το Γεφύρι της Πόλης κατεβαίνει στο Φανάρι, όπου πήγαινα κι αντίγραφα κάτι χερόγραφα παλιά, έτυχε να καθήσω κοντά σε τρεις τελειόφοιτους της Μεγάλης του Γένου Σκολής, που σας έλεγα. Ποτές μου θαρρώ δε χάρηκα περισσότερο. Μιλούσανε αναμεταξύ τους την καθάρια δημοτική· ακόμη και σαν κουβεντιάζανε για το σκολειό,

για πολιτικά, γι' αψηλά αντικείμενα, τύπος δεν τους ξεγλιστρούσε στην κουδέντα που ο φανατικός εγώ να μην τον παραδεχόμουνε αμέσως. Με δυο λόγια, όπου κι αν είμουνε, τη γλώσσα του μιλούσε το έθνος.

Μου έλειπε ωστόσο κάτι να μάθω, που μου φαινότανε σαν απαραίτητο. Στην Πόλη και στην Αθήνα, στα λεγόμενα τα κέντρα και μάλιστα στις πρωτέβουσες, συνηθίζουνε την κοινή τη λαλιά. Έπρεπε τώρα να δω και τα ντόπια τι πράμα είτανε. Θυμούμαι, και πώς να τις ξεχάσω, τις μέρες τις χαρισάμενες που πέρασα στο Πυργί, ένα χωριό της Χιος, το πιο σημαντικό απ' όλα τα μαστιχώχωρα, και για το γλωσσολόγο ακόμη σημαντικώτερο. Πείστηκα και τότες κι αργότερα και κάθε φορά όπου γινότανε λόγος για το περίφημο το ζήτημα, πως όποιος πάει και φωνάζει –γιατί φωνάζουνε αφτοί, δε συζητούνε– πως τάχα κοινή γλώσσα δεν έχουμε, παρά ιδιώματα και ντοπιολαλιές, μήτε το υποψιάστηκε, μήτε τ' ωνειρέφτηκε τι θα πη γλώσσα χωριού ή χωριολαλιά, όσο κι αν πολεμά να γαλλικίξη ονομάζοντάς τηνε patois. Patois ονομάζουνε καθαφτό στους πολιτισμένους τόπους την γλώσσα που μιλιέται σ' ένα χωριό, και δεν την καταφρονούνε διόλου. Οι διάφορες χωριολαλιές της Γαλλίας έχουνε κ' έδρα

στο Παρίσι· περνούνε γι' ανώτερα μαθήματα. Οι δικοί μας όμως είναι πάντα λιγάκι πιο πίσω από τους άλλους. Είναι ακόμη της εποχής όπου στη Γαλλία κι αλλού δεν καταλαβαίνανε την επιστημονική και φιλολογική αξία της χωριολαλιάς. Χωριολαλιά είτανε κ' η αττική στον καιρό της· έτσι άρχισε κάθε γλώσσα, και σα σμίγουνε πολλές χωριολαλιές, τότες γίνεται διάλεχτο ή ντοπιολαλιά, δηλαδή γλώσσα ενός τόπου αλάκαιρου, της Αττικής ή της Βοιωτίας κτλ., γιατί δεν μπορεί παρά να πάρη κάτι το ένα χωριό από τ' άλλο. Γλήγορα η ντοπιολαλιά, για λόγους πολιτικούς και γεωγραφικούς, καταντά, με το ρέμα της συγκοινωνίας, κοινή γλώσσα, επειδή και λίγη απόσταση να 'χουνε αναμεταξύ τους τα χωριά, το καθένα σου δείχνει δική του γλώσσα, γραμματική δική του, κάποτες με λαφριές αλλαγές, κάποτες με σπουδαίες. Την ίδια γλώσσα δε μιλούνε σ' όλα τα χωριά της Τσακωνιάς μήτε στα εικοσιένα μαστιχόχωρα της Χιος. Είκοσι ένα χωριά, μου έλεγε κάποιος, εικοσιένες γλώσσες. Την ίδια γλώσσα, για βέβαιιο πως δε μιλούσανε σ' όλα της Αττικής τα χωριά.

Μα τι δεν έχει να μάθη κανείς από τη γλώσσα του χωριού; Έβλεπα στα μάτια μου, άκουγα στ' αφτιά

μου τον Όμηρο ζωντανό. Μάζωνα κάτι περίεργους τύπους στα δημοτικά τα τραγούδια και στα παραμύθια τα δημοτικά, τύπους λογιώ λογιώνε, τύπους διαφορετικούς από κείνους που συνηθίζανε στην καθημερινή τους την κουβέντα οι χωριανοί, τύπους πότε κοινούς και πανελλήνιους, πότε του χωριού τους, πότε του πλαγινού του χωριού, πότε χωριού πιο απόμακρου, πότε και καμιάς ντοπιολαλιάς άγνωστης στο νησί τους. Απορούσα πώς δε σηκώθηκε κανένας να μελετήσει τ' ομηρικό ζήτημα στα χωριά μας, αφού και στα ομηρικά τα ποιήματα θα σμίξανε όχι μονάχα ντοπιολαλιές αντίθετες, αιολική, δωρική και ιωνική, μα πιθανό και κάμποσες χωριολαλιές, είτε της Αιωλίδας, είτε της Ιωνίας. Καταλάβαινα συνάμα κ' ένα σπουδαίο ιστορικό, πώς μορφώνεται δηλαδή, ως και στον αγράμματο λαό, μια κοινή φιλολογική γλώσσα. Κι αλήθεια, πώς να μη μορφώνεται; Τα παραμύθια και τα τραγούδια δεν είναι χτήμα ενός χωριού. Πηγαινούνε από το ένα στ' άλλο. Λοιπόν ποιανού χωριού γλώσσα να κρατήσουνε; Κρατούνε λιγάκι απ' όλα. Κολνά το παραμύθι, μαζί με τον παραμυθά, δώθε κείθε. Στα Νένητα της Χιος, το μισό χωριό είχε καταστραφή από σεισμούς, τ' απάνω χωριό, ή απάνω

Νένητα· μνήσκανε μονάχα μερικά σπίτια και μερικοί κάτοικοι, που τώρα ερχόντανε κάτω να ψουνίσουνε, κάποτες και ν' αποκαταστηθούνε. Μου είπανε ωστόσο, μου είπε κι ο Κανελλάκης, που καταγίνεται σ' αφτά, που είναι κι από τα Νένητα, πως πριν από το σεισμό, τ' απάνω χωριό και το κάτω δε μιλούσανε καθαφτό την ίδια γλώσσα. Και τόντις παρατηρούσα κάτι ανωμαλίες που δεν ξηγιούνται παρά σαν υποθέσης, πως δυο κάπως αλλόγλωσσα χωριά ανακατέψανε τις λαλιές τους. Έτσι και τα παραμύθια μοναχά τους, που να πης, ανακατέβουνε τους τύπους, άφησε που στα ίδια τα Νένητα έτυχε ν' ακούσω μια ονομαστική ου του ενικού αρσενικού άρθρου, ενώ τέτοιο ου, αντίς άτονο ο, δεν είναι συνήθεια σε κείνα τα χωριά. Όπως όμως και στην κοινή μας γλώσσα, η αιτιατική πληθυντική του θηλυκού τις ανάγκη να γεννήθηκε στη Θεσσαλία ή σε κανένα μέρος της Ρωμιοσύνης, όπου το άτονο ε γίνεται ι, με τέτοιον τρόπο αλληλοδανίζονται τύπους και τα χωριά. Ωστε φτάνει να είναι στη μέση γλώσσα φιλολογική –φιλολογία και τα παραμύθια– κι αμέσως βγαίνει κοινή γλώσσα, είτε περιορισμένη σε δυο τρεις χωριολαλιές, είτε κι από ντοπιολαλιές καμωμένη· καθώς στην Ιλιάδα και

στην Οδύσσεια. Είναι αναντίλεχτο πως πρέπει να ταξιδέψανε και τα ομηρικά ποιήματα, για να δείχνουνε τόσο αλλόκοτη διγλωσσία – διγλωσσία εννοείται που με τη σημερινή μας μήτε συγκρίνεται, αφού τότες την αποτελούσανε γλώσσες ζωντανές.

Είχα σκεφτή να μελετήσω αφτά σε χωριστό βιβλίο, και τ' ομηρικό το ζήτημα και τη φιλολογική δημοτική κι άλλα χίλια, επειδή μου φαινότανε πως άξαφνα γύριζα πίσω ίσια με τα παλιά, τα προϊστορικά τα χρόνια, πως την αρχαία μας τη γλώσσα την παρακολουθούσα σε κάτι ωγύγιες αλλαγές της, γιατί όταν ερχότανε κανένας κι αντίς ακούσης, μου το πρόφερνε ακούης, αμέσως θαρρούσα πως βρισκόμουνε στην εποχή όπου κάποιος πρόγονός μας, στην ομιλία, μου έλεγε κ' ένα γένεος, αντίς το κοινό τότες γένεσος, που μας το κοπανίζουνε στα σκολειά, μα που δε μας το δείχνουνε στη ζωή. Η δουλειά μου είτανε άλλη, κ' ήθελα να ξετάσω σε τι μοιάζουνε, σε τι δε μοιάζουνε κοινή γλώσσα και χωριολαλιά, ποια είναι της καθεμιάς τα γνωρίσματα, με τι τρόπο κι από τη γλώσσα του χωριού μπορείς να καταλάβης τους νόμους τους γενικούς. Λούστηκα στην καθάρια γλώσσα του Πυργιού, όπου κάθησα μήνα, πότισα με τα πυργούσικα την

ψυχή μου, αφού πρώτα είχα προσπαθήσει να ξεκαθαρίσω της γλώσσας μας τα ιστορικά, κι αφού κατόπι πάσκισα να την αρπάξω από τα χείλια ολονώνε.

Κ' έτσι έγινε το Ταξίδι μου.

Τον πρόλογο του Ταξιδιού, το γλωσσολογικό τον πρόλογο, αλλού τον έγραψα και θα δημοσιεφτή πιο ύστερα στα Ρόδα και Μήλα. Εδώ, για τη γλώσσα δε θέλω να πω παρά δυο λόγια. Πρέπει κανείς κάπου κάπου να ξετάζη τον εαυτό του, για να δη σε τι βαθμό βρίσκεται, να συγκρίνη τα περασμένα του με τα παρούμενα και να καταλάβη αν άλλαξε ή δεν άλλαξε ιδέες, ποιες άλλαξε και πώς. Αφτό έκαμα στην Απολογία μου. Με είπανε πολλές φορές και με λένε ακόμη φανατικό. Φανατισμός στη γλώσσα, όπως το εννοούνε οι κατηγορητάδες μας, σημαίνει νόμος εθνικός. Άμα θέλης ν' ακούσης το νόμο και ν' ακολουθήσης τη γραμματική, νομίζουνε πως είναι από πείσμα ή από καμιά υπερβολική πεποίθηση στη δύναμή σου. Πεποίθηση ανάγκη να 'χης. Μα εγώ κι από τότες που καταπιάστηκα το Ταξίδι, έλεγα πάντα πως γλώσσα μάς χρειάζεται, όχι τάχα για να γράφουμε τα διβλία μας και σώνει, παρά για ν' απολάψη στο τέλος μια γλώσσα και το έθνος, δηλαδή να τη μαθαίνουνε τα

παιδιά στο σχολειό, επειδή συλλογιόμουνε το μέλλο κι αφτό πρέπει να συλλογιούμαστε. Όταν όμως δάξεις τέτοιο πράμα με το νου σου, όταν αποβλέπεις στα παιδιά, μου φαίνεται απαραίτητο να τους δώσης και μια γραμματική. Η γραμματική σου πάλε θα βασίζεται σε κάποιους κανόνες. Να λοιπόν που γίνεσαι φανατικός. Τη γραμματική εγώ την έγγραψα με κάθε λέξη, με κάθε τύπο του Ταξιδιού. Αν υπάρχει κανένα γλωσσικό προτέρημα στο Ταξίδι, θαρρώ ίσια ίσια πως είναι η γραμματική του η ωρισμένη, ο φανατισμός του, σαν αγάπας. Κατόπι παραδέχτηκα στα γραφτά μου και διάφορους τύπους για μια λέξη, όλους εννοείται δημοτικούς.

Σήμερα ξανάρχουμαι στο σύστημα του Ταξιδιού, από τη σκέψη που σας μολογούσα για τα παιδιά. Και το Ταξίδι το ίδιο, ακόμη και κει που τ' άλλαξα, τ' άλλαξα για να σιάξω κάπως τη γραμματική του, ίσως για να φαρδύνω, μα συνάμα και για να χαράξω πιο στενά τα σύνορά του. Λ.χ., έβαλα παντού τελικό ε στη ρηματική την κατάληξη, ενώ πρώτα έβαζα μόνο ν, και σκοτωνόμουνε ώσπου ν' αρχίση με κανένα π τ κ, η ακόλουθη λέξη. Αφού εγώ σκοτωνόμουνε, πώς να μη δυσκολεφτούνε οι άλλοι; Πιο σωστό να

τ' αποφασίσουμε, μια και καλή, πως έχουν* κτλ. πια δε γράφουμε και θα το γράφουμε πάντα έχουνε κτλ., γιατί το ν αφτό, αν τ' αφήσουμε, είναι άξιο, για λόγους που αλλού τούς είπα, να μας φέρη σε μπελάδες μεγάλους, να μας χαλάση και τη γλώσσα.

Μου κόστισε πολύ να τ' αλλάξω, γιατί το Ταξίδι δεν ήθελα να τ' αγγίξω, σαν είδος ντοκουμέντο που είναι. Είχα τότες και τη συνήθεια να τελειώνω με παροξύτονα τις περισσότερες φρασούλες μου, με λόγους καλλιτεχνικούς. Το έχουνε και τα τέτοια μού καταστρέφανε το ρυθμό μου. Τι να γίνη; Συλλογίστηκα τα παιδιά, τη γραμματική, τον κανόνα, την εφκολία, και τ' άλλαξα. Είναι η πιο σημαντική μου αλλαγή, τουλάχιστο στους τύπους. Στο λεχτικό και στο ύφος άλλαξα λίγα. Όταν έχει κανείς την κακή συνήθεια να δημοσιέδη πολλά, δεν πρέπει να πασπατέδη με το παραπάνω τα παλιά του. Κάλλια να κάμη καινούρια. Έπειτα δε μου φάνηκε σωστό να κάθουμαι τώρα να στολίζω το Ταξίδι με τεχνοσοφίες που δεν τις είχε πρώτα. Βέβαιο πως σήμερα θα γράφω κάπως καλήτερα τη γλώσσα.

* Το έχουν, το φοβούμουν κι όλα τ' άλλα, τα 'καμε ο λαός· μα η καθαρέβουσα τού τα πήρε, τα 'βαλε όπου δεν έχουνε τον τόπο τους, και γενήκανε σα μισοί δασκαλισμοί.